

Лекція 1.

Тема 1. Взаємовплив сімейного і суспільного виховання (історичний аспект)

План.

1. Провідні ознаки суспільного і сімейного виховання. Суспільне та сімейне виховання: завдання, форми, методи. Типи зв'язків сімейного та суспільного виховання.
2. Виховні традиції в українській родині (ретроспективний огляд).
3. Принципи та стратегія сучасного сімейного виховання. Виховний потенціал родини.
4. Державні документи та підзаконні акти про співпрацю з родинами.

Основні поняття: суспільне і сімейне виховання, українська родина, традиції, співпраця з родинами

Самостійна робота.

1. Порівняти сімейне та суспільне виховання. Критерії обрати самостійно.
2. Зробити огляд одного з педагогічних фахових видань, у яких би висвітлювались питання виховання дитини у сім'ї та закладі освіти.
3. Визначити переваги та недоліки сімейного і суспільного виховання.
4. За книгою М.Г. Стельмаховича «Народна педагогіка» (чи іншим джерелом) виписати народні прислів'я та приказки про родинне виховання.

1. Провідні ознаки суспільного і сімейного виховання. Суспільне та сімейне виховання: завдання, форми, методи. Типи зв'язків сімейного та суспільного виховання.

Європейський освітній простір, особливої актуальності набуває проблема соціального виховання як практичної діяльності, так і науково-обґрунтованої категорії соціальної педагогіки.

Виховання ж можна розглядати як відносно соціально контрольований процес розвитку людини в ході її соціалізації. Виховання здійснюється в родині. У цьому випадку ми маємо справу з сімейним, або приватним, вихованням, яке - об'єкт сімейної педагогіки.

Виховання здійснюється релігійними організаціями. В цьому випадку ми маємо справу з релігійним, або конфесіональним, вихованням; воно - об'єкт конфесійної педагогіки.

Виховання здійснюється суспільством і державою у створюваних для цього організаціях. У цьому випадку ми маємо справу із соціальним, чи громадським, вихованням, яке і є об'єктом вивчення соціальної педагогіки.

Виховання здійснюється в кримінальних і тоталітарних, політичних і квазірелігійних спільнотах. У цьому випадку ми маємо справу з дісоціальним, або контрсоціальним вихованням.

Оскільки соціальне виховання (як і сімейне, і конфесіональне) лише складова частина процесу соціалізації, тому соціальна педагогіка вивчає його в контексті соціалізації. Вона розглядає, які соціальні обставини прямо або опосередковано впливають на виховання людини у масштабах планети, країни та місця його проживання (регіону, міста, села, мікрорайону), яку роль відіграють у його житті і вихованні засоби масової комунікації, сім'я, спілкування з оточуючими людьми і деякі інші фактори.

Виховання як соціальний інститут. У сучасних модернізованих суспільствах існує ціла система соціальних інститутів - історично сформованих стійких форм спільної діяльності членів суспільства по використанню громадських ресурсів для задоволення тих чи інших соціальних потреб (економічні, політичні, культурні, релігійні та ін.). Виховання як соціальний інститут виникло для організації відносно соціально контрольованої соціалізації членів суспільства, для трансляції культури і соціальних норм, а в цілому для створення умов задоволення соціальної потреби - осмисленого вирощення членів суспільства. Виховання як соціальний інститут являє собою феномен, що розвивається, який виникає на певному етапі розвитку конкретного суспільства, автономізуючись від процесу соціалізації. Наростаюче ускладнення структури і життєдіяльності кожного конкретного суспільства призводить до того, що на певних етапах його історичного розвитку:

- *Виховання диференціюється на сімейне, релігійне та соціальне, роль, значення і співвідношення яких не є незмінними;*

- *Виховання поширюється від елітарних верств суспільства до більш нижчим і охоплює все більшу кількість вікових груп (від дітей до дорослих);*

- *У процесі соціального виховання виділяються як його складові спочатку навчання, а потім освіта;*

- *З'являється корекційне виховання;*

- *Складається дісоціальне виховання, здійснюване в кримінальних і тоталітарних, політичних і квазірелігійних спільнотах;*

- *Змінюються завдання, зміст, стиль, форми і засоби виховання;*

- *Зростає значення виховання, воно стає особливою функцією суспільства і держави, перетворюється на соціальний інститут.*

Виховання як соціальний інститут включає в себе:

сукупність сімейного, соціального, релігійного, корекційного та дісоціального виховання;

набір соціальних ролей: вихованці, вихователі-професіонали та волонтери, члени сім'ї, священнослужителі, керівники державного, регіонального, муніципального рівнів, адміністрація виховних організацій, лідери кримінальних і тоталітарних груп;

виховні організації різних видів і типів;

системи виховання та органи управління ними на державному, регіональному, муніципальному рівнях;

набір позитивних і негативних санкцій, як регламентованих документами, так і неформальних;

ресурси: особистісні (якісні характеристики суб'єктів виховання - дітей і дорослих, рівень освіти і професійної підготовки вихователів), духовні (цінності і норми), інформаційні, фінансові, матеріальні (інфраструктура, обладнання, навчально-методична література і пр.).

Виховання як соціальний інститут має певні функції в суспільному житті. Найбільш загальні функції виховання наступні:

- Створення умов для відносно цілеспрямованого плекання і розвитку членів суспільства і задоволення ними ряду потреб у процесі виховання;

- Підготовка необхідного для функціонування та стійкого розвитку суспільства «людського капіталу», здатного і готового до горизонтальної та вертикальної соціальної мобільності;

- Забезпечення стабільності суспільного життя через трансляцію культури, сприяння її спадкоємності, оновленню;

- Сприяння інтеграції прагнень, дій і стосунків членів суспільства і відносної гармонізації інтересів статевовікових, соціально-професійних і етноконфесійних груп (що є передумовами і умовами внутрішньої згуртованості суспільства);

- Соціальна і духовно-ціннісна селекція членів суспільства;

- Адаптація членів суспільства до мінливої соціальної ситуації. Відзначимо деякі істотні відмінності сімейного, релігійного, соціального, корекційного та дисоціального виховання - складових частин виховання як соціального інституту.

В основі релігійного виховання лежить феномен сакральності (тобто святість), і значну роль у ньому відіграє емоційний компонент, який стає провідним у сімейному вихованні. У той же час в соціальному і корективному вихованні головують раціональний компонент, а емоційний грає істотну, але лише доповнює роль.

Основою дисоціального виховання є психічне та фізичне насильство. Істотно розрізняються сімейне, релігійне, соціальне, корекційне і дисоціальне виховання за принципами, цілям, змісту, засобам притаманним кожному з цих видів виховання у конкретному суспільстві.

Виділені види виховання принципово відрізняються характером домінуючою взаємозв'язку суб'єктів виховання. У сімейному вихованні взаємозв'язок суб'єктів (подружжя, дітей, батьків, бабусь, дідусів, братів, сестер) має кровноспоріднених характер. У релігійному вихованні, яке здійснюється в релігійних організаціях, взаємозв'язок суб'єктів (священнослужителів з віруючими і віруючих між собою) має конфесійнообщинний характер, тобто вона визначається сповідуваним ними віровченням і відносинами, що складаються відповідно до віронавчальних принципів. Соціальне і корекційне виховання здійснюється в організаціях, що створюються для цієї мети. Взаємозв'язок суб'єктів цих видів виховання (індивідуальних - вихователів і виховуваних, виховуваних між собою; групових - колективів; соціальних - організацій, органів управління та ін.) має інституційно-рольовий характер. В дисоціальному вихованні взаємозв'язок суб'єктів (лідерів) і об'єктів (виховуваних) має характер відносин «пан-раб». Виховання як соціальний інститут, володіючи універсальними елементами і характеристиками, має більш-менш істотні відмінності, пов'язані з історією

розвитку, соціально-економічним рівнем, типом політичної організації і культурою того чи іншого суспільства.

Під **суспільним** (соціальним) вихованням розуміють **виховання, яке спрямоване на забезпечення гармонії суспільних і особистих інтересів, балансу між відповідальністю суспільства перед особистістю і особистості перед суспільством шляхом безпосередніх людських відносин, а також за допомогою спеціально створених для цієї мети суспільних інститутів (благодійних фондів, організацій, товариств, асоціацій тощо).**

Проблеми суспільного виховання вивчає соціальна педагогіка (лат. *socium* - суспільство). У кінці ХХ ст. соціальна педагогіка виділилась як самостійна галузь педагогічних знань. Вона вивчає освітньовиховний потенціал суспільства, способи педагогізації соціального середовища для більш успішної соціалізації і розвитку особистості протягом всього життя. Зокрема, досліджує вплив сім'ї, неформальних об'єднань, засобів масової інформації, церкви. У полі зору соціальної педагогіки знаходяться проблеми "груп ризику", до яких входять люди, які волею долі опинилися в складних і критичних умовах, - безробітні, бомжі, наркомани, п'яниці, проститутки, злочинці, хворі, ті, що вийшли із місць позбавлення волі і потрапили у злочинні групи і заборонені релігійні секти та под. Цим людям особливо потрібна кваліфікована педагогічна допомога.

Сім'я та школа є тими важливими інститутами соціалізації, які паралельно з громадськістю, дитячими й молодіжними об'єднаннями сприяють прилученню індивіда до культури та формують його як повноправного громадянина суспільства, особистість з притаманними їй якостями, цінностями, характером. Важливе значення у творенні емоційного світу дитини має сім'я, в умовах якої відбувається становлення особистості, укріплюються її якості, здібності, таланти. За умов тісної співпраці сім'ї з іншими виховними центрами нахили дітей постійно розвиватимуться, вдосконалюватимуться.

Соціально-педагогічні основи сімейного виховання обґрунтовуються як сукупність філософсько-антропологічного, аксіологічного, психолого-педагогічного, соціально-правового, субкультурного, гендерного та соціально-економічного концептів, системоутворювальними факторами яких визначаються:

- ✓ основні принципи сімейного виховання,
- ✓ батьки і діти як суб'єкти виховної взаємодії,
- ✓ сімейні цінності,
- ✓ виховна діяльність,
- ✓ оцінні судження та ціннісні ставлення.

Сім'я як інститут виховання розкривається на двох рівнях: як підсистема суспільства та окрема виховна система.

Сімейне виховання характеризується як двоспрямований процес:

- *батьки виховують дітей, а діти – батьків;*
- *у тісному взаємозв'язку з особливостями сімейного середовища;*
- *у контексті основних виховних парадигм, стратегій, тактик і методів виховання;*
- *у цілісному вивченні батьківсько-дитячих взаємин у повсякденних формах співіснування та в динамічно мінливих відносинах, орієнтованих на актуальні життєві потреби батьків і дітей;*
- *у контексті складної (системної) детермінації явищ сімейного життя, сімейного виховання, індивідуальної поведінки членів сім'ї соціальними та сімейними цінностями, глобальними процесами.*

2. Виховні традиції в українській родині (ретроспективний огляд).

Найважливішу роль у вихованні завжди відводили матері. У народі казали: «Тільки в світі правди, що «рідна мати», В дитини пальчик заболить, а в матері – серце», «Що мати навчить, то й батько не перевчить». Так вважали і галицькі педагоги, громадські діячі початку ХХ ст.

Народна педагогіка виходить з того, що виховання дитини слід розпочинати в ранньому віці. Таке виховання, на думку Г. Ващенка, власне, слід розпочинати з раннього дитинства, основою для якого повинна слугувати гідна поведінка самих батьків та злагода в родинному житті, що potwierджується словами самого педагога: «Дійсно любов і згода, що панують у родині, роблять життя її приємним і щасливим навіть за несприятливих зовнішніх умов і закладають основи для розвитку у дітей доброї вдачі, що є однією з передумов щасливого життя у зрілому віці. Особливо велике значення у родинному житті мають перші роки життя дитини і навіть умови народження її. Численні факти свідчать про те, що діти, які народилися в ненормальних умовах, або ті, що жили ненормальним утробним життям, часто в дозрілому віці мають великі хиби фізичні й психічні, а іноді - навіть родяться каліками. Усе це треба мати на увазі батькам, коли вони хочуть, щоб їхні діти вирости здоровими, працездатними й розумними». Народна педагогіка, сповідувана Г. Ващенком, широко використовує принцип природо відповідності, який в свою чергу висуває інші виховні принципи. Серед них – принцип гуманності у ставленні до дитини. Традиційне поняття, сформоване у народі в сиву давнину, що дитина, як і всі живі істоти, вимагає піклування від батьків, протягом віків доповнюється емпіричним знанням дитячої психології, а з прийняттям християнства підсилюється впливом релігійної моралі, яка розглядає дитину як дар божий. Найбільш природо відповідним вихованням українська народна педагогіка вважає виховання в сім'ї. Сім'я, на думку народу, може забезпечити нормальний розвиток дитини, її всебічне виховання. Українська народна педагогіка задовго до наукової довела, що у формуванні людини вирішальну роль відіграють перші роки її життя. Така педагогіка особливо високо підносить авторитет жінки-матері. Великої поваги заслуговує жінка й тому, що на ній лежить головна турбота про виховання дітей. Основним фактором виховання, як уже говорилося, в українській педагогіці є сім'я. Сім'ї відводиться роль первісного колективу, де в перші роки життя дитина формується і де в основному здійснюється її підготовка до життя. З сім'ї дитина виносить перші враження, поведінка членів сім'ї є першим прикладом для наслідування дитиною. Від взаємин у сім'ї великою мірою залежить, якою буде дитина у своєму ставленні до людей. В сім'ї здійснюється перше трудове, моральне, естетичне, патріотичне виховання підростаючого покоління, і воно тим успішніше, чим розумніше будуються взаємини в ній.

3. Виховний потенціал родини.

Потенціал (від лат. potentia - сила) – джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути використані для вирішення якої-небудь задачі, досягнення певної мети; можливості певної особи, суспільства, держави в певній галузі.

Виховний потенціал сім'ї – це коло факторів і умов, що сприяють всебічному розвитку дітей, що включає сімейну мікросередовище, спосіб життя сім'ї, а також можливості сім'ї у сфері духовно-практичної діяльності.

Виховний потенціал сім'ї має складну структуру і являє собою єдність таких компонентів (представлені за значимістю для виховання дитини):

- педагогічного;
- соціально-психологічного;
- культурно-ціннісного;
- соціально-економічного;
- техніко-гігієнічного;

- демографічного.

У таблиці 1 наведена коротка характеристика кожного з виділених компонентів виховного потенціалу.

Компонент виховного потенціалу	Характеристика компонента	Основні типи сімей
Педагогічний	Педагогічна культура батьків, тобто педагогічна підготовленість і зрілість їх як вихователів, яка дає реальні позитивні результати в процесі сімейного і суспільного виховання дітей, заснована на досвіді виховання дітей у сім'ї, придбаному різними категоріями батьків безпосередньо у своїй країні, інших країнах, а також взятому з народної родинної педагогіки. Знання з педагогіки та психології. Знання вікових та індивідуальних особливостей дитини. Уміння визначати мету виховання. Уміння вирішувати конфліктні ситуації. Усвідомлення цілей виховання і прагнення їх досягти, використовуючи різні методи і засоби виховання	Виховано стійкі. Виховано нестійкі. Сім'ї, що поважають дітей. Педагогічно неграмотні сім'ї
Соціально-психологічний	Психологічний клімат у сім'ї. Характер батьківського авторитету. Стиль сімейного виховання. Система і характер взаємин між членами сім'ї (розбіжності і спільність поглядів, оцінок різних явищ життя, ставлення батьків до своїх обов'язків, природа конфліктних ситуацій, статус авторитету кожного з батьків)	Виховано слабкі з втратою контакту з дітьми. Виховано слабкі з постійною конфліктною атмосферою. Виховано слабкі з агресивно-негативної атмосферою
Культурно ціннісний	Соціальний, культурний або конфесійний статус сім'ї. Рівень освіти. Культура в побуті. Орієнтація і установки на виховання та освіту дітей. Активна або пасивна позиція по відношенню до суспільства (громадянська позиція), професії, праці	Національні або багатонаціональні. Сім'ї мігрантів. Гармонійні або дисгармонійні. Висококультурні, з низькою культурою або примітивні
Соціально-економічний	Матеріальні умови життєдіяльності сім'ї (рівень доходів, житлові умови). Допомога, яку сім'ї робить суспільство і держава в освіті та вихованні дітей	Малозабезпечені. Матеріально-орієнтовані
Техніко-гігієнічний	Умови проживання. Оснащеність житла.	Благополучні, сім'ї групи ризику, неблагополучні,

	Особливості способу життя родини.	асоціальні, маргінальні. За характером деморалізації: алкоголізуються, злочинні, психічно обтяжені
Демографічний	Стадія розвитку сім'ї. Склад сім'ї. Характер внутрі-сімейного управління.	За кількістю дітей: одnodітні, багатодітні. За складом: змішані з нерідними батьками), опікунські, неповні (батько-одинак). Сім'ї з дитиною-інвалідом. Патріархальні, матріархальні, егалітарні.

Державні документи та підзаконні акти про співпрацю з родинами

- Конституція України
  - Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах
  - Конвенція про права дитини,
  - Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання і їхнє усиновлення
  - на національному і міжнародному рівнях
  - Сімейний кодекс України
  - Закон України «Про охорону дитинства»
  - Закон України «Про освіту»
- Методичні рекомендації МОН України «Щодо організації взаємодії закладів дошкільної освіти з батьками вихованців» (Додаток до листа МОН України від 11.10.2017 №1/9-546 «Щодо організації взаємодії закладів дошкільної освіти з родинами вихованців»).
  - Методичні рекомендації щодо комунікації з дітьми дошкільного віку з родин учасників ООС/АТО, внутрішньо переміщених осіб та організації взаємодії з їхніми батьками
  - Методичні рекомендації щодо проведення батьківських зборів

Відповідальність за виховання дітей на батьків покладена юридично.

Правовідносини батьків та дітей обумовлюються міжнародними документами. Зокрема, Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах (Міжнародна угода від 22 січня 1993 р., ратифікована Законом від 10 листопада 1994 року), Конвенція про права дитини, Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання і їхнє усиновлення

на національному і міжнародному рівнях (прийнята Генеральною Асамблеєю 3 грудня 1986 р).

Конвенція про права дитини у ст.. 7 визначає за дитиною право знати своїх батьків і право на їх піклування.

Водночас у **ст..18** визнається необхідність того,

«щоб забезпечити визнання принципу загальної й однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найвищі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.»

Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання і їхнє усиновлення

на національному і міжнародному рівнях (прийнята Генеральною Асамблеєю 3 грудня 1986 р): **ст. 3:** «Турбота про дитину лежить насамперед на її власних батьках».

Конституція України, ст. 51: Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Сімейний кодекс України у розділі III визначає права та обов'язки матері, батька і дитини.

Ст. 121: Права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому державним органом реєстрації актів цивільного стану у встановленому порядку. Ст. 141 визначає рівні права та обов'язки батька і матері щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Першим обов'язком батьків є обов'язок батьків забрати дитину з пологового будинку.

Ст. 150 визначає обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини.

Серед них:

1. Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини.⁵⁶

2. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток.

3. Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя.

4. Батьки зобов'язані поважати дитину.

5. Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї.

6. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини.

7. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Ст. 151 обумовлює права батьків щодо виховання дитини:

1. Батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини.

2. Батьки мають право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам.

3. Батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства.

Ст. 152 гарантує забезпечення права дитини на належне батьківське виховання.

Закон України “Про охорону дитинства” (від 26.04.01) у **ст. 12** визначено права, обов'язки та відповідальність батьків за виховання та розвиток дитини.

Розділ II ПРАВА ТА СВОБОДИ ДИТИНИ

Закон України «Про освіту» **Стаття 55.** Права та обов'язки батьків здобувачів освіти

Крім законодавчих зобов'язань батьки мають і зобов'язання народні. Певні обов'язки накладають й релігійні вірування. Зокрема:

1. Батьки зобов'язані вибрати для дитини добре християнське ім'я (не дід і не баба):

А) якщо дитина народилась в день великого урочистого християнського свята або в ніч перед ним, то слід вважати, що Бог вже вибрав ім'я для вашої дитини;

Б) не можна давати дитині імена дітей, котрі у вашій родині померли малолітніми: Богу не угодне це ім'я у вашій родині;

В) не можна називати дітей на честь когось з близьких родичів (діда, баби тощо); дитині можна давати тільки імена святих, хоча вони не мають збігатися з іменами родичів (є небезпека, що гріхи родичів буде спокутувати ваша дитина)

2. Тато зобов'язаний зареєструвати дитину в органах громадянського стану протягом 1 місяця. (Це обумовлено і у Ст. 144 Сімейного кодексу. Невиконання цього обов'язку є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом.)

Рідні батьки повинні дбати про добре християнське виховання своєї дитини, адже це їхній головний християнський обов'язок.

Народ засуджує тих, хто не виконує своїх батьківських обов'язків.

Народна педагогіка вимагає, щоб дітей спільно виховували батько з матір'ю.